

Pregledni znanstveni članak
UDK 821.163.42.09

Vjekoslava Jurdana*

Književn(ičk)o lice Lovrana

*Sve, što tu vidim i osjećam, nije
Sv'jet neki samo pjesnicima znan:
Ovdje se istom nikome ne krije
Što zbilja jest. – To nije noć, no dan.*
V. Nazor

U radu se iznosi teza da postoji permanentna književn(ičk)a produkcija o Lovranu te iz Lovrana. S tim ciljem kronološki se iznose i analiziraju različita djela, tekstovi i zapisi shvaćeni u širem, kulturološkom poimanju književnoga ispisa, a koji su tematski povezani s Lovranom i Lovranštinom. Uz to navode se i imena književnika koji su pisali o Lovranu ili pisali iz Lovrana. Autorica u svojoj re-konstrukciji književn(ičk)og lica Lovrana prikazuje njegov sadržaj, motiviku i formu. Riječ je o kontinuiranu diskurzivnom književnom (umjetničkom) doživljaju Lovrana i Lovranštine, koji je u ovome radu praćen od antike do sredine 20. stoljeća.

Ključne riječi: *Lovran, književnost, sadržaj, forma, motivi*

Uvod

Lovran kao gradić na istočnoj obali istarskoga poluotoka ima svoju povijest, svoju kulturu, svoju cjelovitu priču. Riječju, ima kulturološku matricu, koju poimamo kao kompleksan tekst sastavljen od različitih pripovijesti, kao što su geografska, povijesna, politička, ekonomska,

* Dr. sc. Vjekoslava Jurdana zaposlena je na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, Ronjgova 1, 52100 Pula. Elektronička pošta: vjekoslava@hi.t-com.hr.

etnološka i druge. Istražiti i prezentirati sve te komponente znači ostvariti punu valorizaciju konkretnoga mjesta – Lovrana, kao i njegove uže regije.

Lovranština, čakavski Lovranščina, vertikalno se prostire na relativno strmim istočnim padinama planinskoga masiva Učke, i to od morske obale preko grebena Knezgrad, do Lovranske Drage i na koncu vrhova Učke.¹ Horizontalno, Lovranština na sjeveru dopire do potoka Cesare, greben Učke zatvara je sa zapada, dok na istoku dotiče vode Riječkoga zaljeva. Tako određeno područje prostorno je podijeljeno na tri katastarske općine: Opić, Lovran i Tuliševica.² Taj jedinstveni prostor koegzistencije mora i planine, omeđen dvama potocima (Cesara i Banina), sa središtem u gradu Lovranu predstavlja kulturno-prostornu cjelinu koja je kao takva određena ne samo prirodnim granicama već i životnim komunikacijama i kulturnim zajedništvom. Kultur(al)nu cjelovitost Lovranštine najizravnije nam pokazuje njezina povijest, osobito povijest srednjovjekovne općine Lovran kao njezina središta.³ No i povijest je svojevrsna priča, re-konstrukcija, zapis/prikaz stvarnih događaja te je tako jedna od mnogih priča u kompleksnu tkanju neke kultur(al)ne cjeline. Jedna od tih priča može biti i ona koja pripada književnosti.

Što nam o Lovranu i Lovranštini može ispričati njihova književn(ičk)a dimenzija? Izraz književn(ičk)o podrazumijeva dvije komponente: prva književna i druga književnička. Dakle zanima nas što je književnost zabilježila u Lovranu i o Lovranu, ali i koji su književnici rođeni, živjeli i/ili stvarali u Lovranu i Lovranštini.

Valja pojasniti sam termin književnost. Književnost može biti promatrana u užem smislu, dakle riječ je o književnoumjetničkim djelima. Književnost pak u širem smislu obuhvaća tekstove koji nemaju (samo) književnoumjetničku vrijednost već (i) širu kulturološku, odnosno kulturalnu komponentu. U tom pravcu, valja naznačiti i aktualno postmodern(ističk)o pregorijevanje opreke između visoke i

¹ Usp. Sila, Zdenko, „Pejzaži i vegetacija Lovranštine“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 35. Autor prema visinskim zonama na području Lovranštine ističe četiri tipa pejzaža: urbani (Ika – Lovran – Medveja), ruralni pejzaž sela i zaselaka (Lovranska Draga, Tuliševica, Liganj, Kožuli, Dobreć, Konjsko i ostali), prirodni pejzaž sa šumama hrasta medunca s crnim grabom (do visine 700–800 m) i prirodni pejzaž s primorskom šumom bukve i livadama (vrhunci Učke).

² Usp. Gilić, Stanislav, „Obalni toponimi u Lovranštini“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 139.

³ Usp. Gotthardi-Pavlovsky, Beata, „Lovranština – ruralni prostor i sadržaji“, *Liburnijske teme*, knj. 6, str. 161.

niske književnosti, centra i periferije, književnosti i povijesti, umjetnosti i zbilje, stvarnog i zamišljenog. Radi se o radikalnoj pluralizaciji pri čemu književnost zauzima kompleksne pozicije prema okolnostima u kojima nastaje i koje na specifičan način iskazuje.

Koje/kakve su konkretne (lovranske) okolnosti u kojima ispituje književn(ičk)u artikulaciju? Kako je ta i takva književnost (re)konstruirala topos Lovrana? Možemo li uopće ocrtati obris književn(ičk)og lica Lovrana kojim bi se pokazao permanentan tijekom književnog djelovanja na određenom mikroprostoru?

Polazimo od hipoteze da je moguće zacrtati takav obris, što pred nas stavlja kompleksnu zadaću iščitavanja raznolikih i razasutih komponenti koje bi tu egzistenciju činile osobenom i prepoznatljivom.

Od antike do dvadesetog stoljeća

Lovranska je povijest, baš kao i povijest Istre i Hrvatskoga primorja, vrlo burna i složena. U Lovran se dolazilo, iz Lovrana se i odlazilo. Izmjenjivali su se vladari, jezici, kulture. Stanovništvo se mijenjalo, što zbog migracija, što zbog nasilnih činova ili različitih pošasti. Sve je to rezultiralo multikulturalnom matricom, koja se pak iskazuje u suživotu, manje ili više tolerantnu i propulzivnu, više jezika (latinskoga, hrvatskoga s varijetetima, talijanskoga, njemačkoga), ali i pisama (latinice, glagoljice).

Prvo sačuvano zapisano spominjanje Lovrana ono je zemljopisca Ravenjanina – Anonima Ravenjanina iz konca VII. stoljeća, odnosno početka VIII. stoljeća, a zapisano je latinskim jezikom i latinicom: „Iterum ad Mare Magnum, id est ad colfum occidentalum, ponitur patria que dicitur Luburnia Tarsaticensis [...]. In qua patria plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designase volumus, id est civitas [...]“. U prijevodu taj ulomak glasi: „Zatim uz Veliko more, uz njegov Zapadni zaljev, ima zemlja po imenu Trsatska Liburnija [...]. Čitamo da su u toj zemlji postojali vrlo mnogi gradovi, od kojih želim neke naznačiti: [...]“. Slijedi popis gradova u kojem je i Lauriana (Lovran).⁴

U XII. stoljeću arapski (marokanski) geograf, putopisac i kroničar Abu-Abdulah-Mohamed El Idrisi (El Idrissi, Elidrisi, Edrizi, Al Idrissi)

⁴ Anonim Ravenjanin, „Geographus Ravennas cosmographia (Ravenjaninov opis svijeta)“, u: Križman, Mate (prir.), *Antička svjedočanstva o Istri*, edicija Istra kroz stoljeća, 1. kolo, knj. 1, Čakavski sabor, Pula – Otokar Keršovani, Rijeka – Istarska naklada, Pula – Edit, Rijeka, Pula – Rijeka, 1979., str. 326, 330.

objavljuje 1153. svoj zemljopisni opis istočne jadranske obale. Riječ je o knjizi *Kitab Rugeri* (Ruđerova knjiga), koju piše za potrebe normanskoga vladara Ruđera II. (i njegova dvora u Palermu na Siciliji). El Idrissi ovako kazuje o Lovranu: „Lovran je velik grad, bogat stanovništvom i u stalnom procvatu, u kojem se uvijek nalazi mnogo gotovih brodova i čija su brodogradilišta u stalnom pogonu“.⁵

Iz srednjovjekovlja imamo sačuvanu lovransku epigrafsku glagoljašku baštinu, koja je danas znanstveno obrađena i publicirana. Ta se lovranska baština odlikuje bogatstvom sačuvanih grafita, zapisa urezanih oštricom ili ispisanih bojom na zidovima podno kasnogotičkih slika u župnoj crkvi Sv. Jurja. Same slike nastajale su sedamdesetih godina XV. stoljeća, a njihovi su autori majstori iz radionice Vincenta iz Kastva te istarski anonim, tzv. Šareni majstor. Ovdje nas zanimaju naknadno uneseni glagoljski zapisi na tim slikama. Oni svjedoče o komunikaciji njihovih autora s prizorima na freskama, ali i o svakodnevicu, ljudskim problemima, životnim preokupacijama (lovranskoga) čovjeka onoga vremena. Taj diskurzivni materijal, dragocjen u znanstvenome jezičnome, filološkom, ali i povijesnome smislu, sadrži i elemente književne obradbe.⁶ Baš kao što i znamenita Bašćanska ploča nije samo pravni, povijesni i jezični spomenik nego i književni artefakt *par excellence*. Evo jednog lovranskoga zapisa koji potvrđuje prethodno rečeno.

Na freski Raspeće, na tlu, na ljubičastoj Kristovoj haljini, pod srednjim vojnikom piše (latinička transliteracija):

TO GOVORE MRTVI ŽIVOMU ČA ME→
→GLEDAŠ ALE ČA SE
ČUDIŠ ALE NE ZNAŠ DA SAM BIL→
→I ÊS' VČERA
KAKO SI TI DANAS A TI OČEŠ BIT→
→ZUTRA (K)AKO SAM ÊS' DANAS
Č F K Z TO PISA ŽAKAN MARKO.

U transkripciji: „To govore mrtvi živomu: ‘Ča me gledaš, ale ča se čudiš? Ale ne znaš da sam bil i jas včera kako si ti danas, a ti

⁵ Usp. Margetić, Lujo, „Povijesno-pravni aspekti Lovrana“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 55.

⁶ Kao potkrjepu ovim stavovima navodimo knjigu Saše Grbića, *Istria glagoljušta*, Ceres, Zagreb, 2005., u kojoj je autor prikupio glagoljske (epigrafske) zapise i prezentirao ih kao pjesmotvore. U toj knjizi autor navodi Lovran kao glagoljsko/glagoljaško središte (prema B. Fučiću), ali ne i neki svoj pronađeni artefakt. Primjerice to čini sa zapisima iz Mošćenica i Poklona (Učka).

ćeš bit zutra kako sam jas danas.' 1549. to pisa žakan Marko⁷. Riječ je o moraliziranju u duhu mrtvačkih sekvencija (*memento mori*), koje se odvija poetskim dijalogom živoga i mrtvoga. Svojom kratkoćom i zaokruženošću, kao i podudarnošću na razini rime („ÊS' DANAS“), ta dijaloška sentencija potencira svoju izravnu refleksivnu poruku.

No tijekom stoljeća su u Lovranu producirani i mnogobrojni glagoljski rukopisni dokumenti, spisi, knjige i oporuke koji nastaju do prve polovice 17. stoljeća, a zatim prevlast preuzima latinica.⁸

Ima li u toj glagoljskoj rukopisnoj lovranskoj baštini kakav artefakt koji ukazuje na književničko lice Lovrana? Izdvajamo oporuku lovranskoga župana Grgura Munčića – *Kopia teštamenta bivšega G(e)rg(u)ra Munčića z Lovrana*, koja je nastala u 16. stoljeću, točnije, sastavljena je 15. prosinca 1583. Riječ je o glagoljskom prijepisu izvornika na talijanskom jeziku, a oba, i prijepis i izvornik, napisao je „[...] Rok Zavidić očiti nodar i grada Kastva komunski kanceler“. On potječe iz obitelji Zavidić koja je podigla crkvu Sv. Roka u Voloskom, a poznata je bila po notarskoj službi.⁹

Tekst oporuke sadrži sedam stranica, a pisan je glagoljskim kurzivom. U oporuci se izravno i višekratno spominje Lovran. No tražimo književne elemente u užem smislu. Nakon početnih invokativnih („VA IME NERAZDELENOGA TROISTVA I OTCA I SINA I DUHA SVETOGA AMEN“) i datirajućih/locirajućih redaka („LET OD ROISTVA G(OSPO)DINA. Č.F.O.V.(1583.)/(...)VERŠENO U GRADE LOVRANE V HIŠI VLASTITOGA PREBIVANJA ŽUPANA“) slijede redci u kojima prepoznajemo poetska oblikovanja:

... KADI REČENI ŽUPAN GERG(U)R MUNČIĆ
BUĐUĆI NEMOĆAN SVOEGA ŽIVOTA BOEĆI SE PERIKVLA
SMERTNOGA KOGA NIGDOR UTEĆI NE MORE POMIŠLAJUĆ
DA DNI ČLOVEČASKI JESU KAKO I CVIT POLSKI KI
JUTROM PROCVITA A VEČEROM UVENET I USAHNET.
ZATO OTEJUĆI SE PRIPRAVITI KA SVOEMU PUTOVANJU
ODLUČI TEŠTAMENT SVOI STVORITI PRED SVEDOCI

Ta poetska obilježja očituju se prije svega u sadržajnom odmaku od pukog navođenja podataka, pri čemu se ulazi u unutarnji svijet

⁷ Fučić, Branko, *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU, vol. 57, Zagreb, 1982., str. 234.

⁸ U lovranskoj glagoljskoj rukopisnoj produkciji najvažniji je i najopsežniji pisani spomenik „Kvaderna kapitula lovranskoga“.

⁹ Usp. Viškanić, Damir, „Dvije glagoljske isprave iz Lovrana (XVI. st.)“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, svezak XXXIX, Rijeka, 1997., str. 9.

„klijenta“. Na sadržajnoj razini uočava se i komponenta misaone poezije – smrt kao neizbježan završetak svake zemaljske ljudske egzistencije. Na razini izraza, pisac testamenta rabi stilsku figuru usporedbe, kojom se prolaznost ljudskog života prikazuje slikom poljskog cvijeta. Poetizaciju potvrđuje i inverzija imenice i atributa (perikvla – smrtnoga, dni – človečaski, cvit – polski), što autor ne čini u drugim dijelovima oporuke. To svakako nije onaj „birokratski“ stil kojim jedan službeni notar piše oporuku. Pa i ako uzmemo u obzir da je u stara vremena bio običaj (i) takve dokumente prožeti stanovitim poetičnijim ustaljenim frazarijem, ipak citirani redci ne gube na svojoj svježoj poetskoj stilizaciji. U tom kontekstu promatramo i izraz „ka svoemu putovanju“, koji je eufemizam za smrt.

U cijeloj oporuci mnogi dijelovi započinju riječju OŠĆE, što u cjelini može indicirati figuru ponavljanja, koja ima poetski/ritmizirajući učinak. Tu su i leksičke varijacije nabiranja, a u ulozi isticanja materijalnog bogatstva (igre riječima: VSA – VSAKA, V – VA – VANI; GOSPODIN, GOSPODIN I GOSPODAR):

PUŠĆA VSA I VSAKA NJEGOVA BLAGA LEŽEĆA
V GRADE LOVRANE I VANI LOVRANA I KUĆE V GRADU
I VSAKA BLAGA VANI GRADA I V KUNFINE VSA
LEŽEĆA I PODVIŽEĆA DA E ON TOMU VSEMU
GOSPODIN
GOSPODIN I GOSPODAR [...].

Ili:

TA NJEGOVA ZAKONA ŽENA LUCIA IMEI BITI
DONA I MADONA [...].

Također, moguće je uočiti kako se cijela oporuka nadaje kao pregledna priča, dakle ima svojevrsnu narativnu strukturu. U historijskom kontekstu riječ je o dokumentu koji je zanimljiv za društvenu i crkvenu povijest Lovrana, primjerice „otkriva“ i položaj žena (supruge, majke, kćeri). U tekstu se spominje i niz lovranskih geografskih toponima: Komunščak (vinograd), Bahova (maslinik), Lovranščina (kesteni), Oprić (vinograd), Čurlinovac (put iznad Oprića). Posebnost i dragocjenost ovoga teksta uvećava činjenica da je broj sačuvanih glagoljskih rukopisa u Lovranu malen.

U 17. stoljeću Lovran i njegovu okolicu opisao je kranjski plemić, geograf, polihistor, povjesničar, topograf, etnograf, kartograf i crtač

Johann Weichard Valvasor. To je učinio u svojem vrhunskom djelu *Slava vojvodine Kranjske*, koje je napisano njemačkim jezikom i objavljeno u Nürnbergu 1689. pod naslovom: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Ondje je Valvasor opisao 300 gradova, utvrda i crkvi i popratio svojim crtežima. Među tim je gradovima i Lovran. Valvasor, kao i El Idrissi, opisuje Lovran kao važno pomorsko i trgovačko mjesto. Spominjući lovransku okolicu, navodi bogatstvo vinograda i maslinika, posebno ističući da ovdje raste krupno kestenje. Uz to Valvasor je ostavio i originalan crtež Lovrana.¹⁰

Stižemo tako do 18. stoljeća. U tom stoljeću, točnije 1738., Lovranac Andrija Cigančić napisao je ljubavni kanconijer – *Ljubavne pjesme Njekog Lovranina. Valjda Andrije Cigančića*. Taj je kanconijer u drugoj polovici 19. stoljeća, i to u Lovranu, pronašao hrvatski književnik, političar i kulturni pregalac Ivan Kukuljević Sakcinski. O tome piše: „Na svom putu po hrvatskom kraju Istre g. 1877. pošlo mi je za rukom, naći u Lovranu jedan prepis umjetnih pjesama na hrvatskom i talijanskom jeziku [...]. Sve skoro pjesme, od kojih ima dvie trećine više hrvatskih nego li talijanskih, jesu sadržaja ljubavnoga“.¹¹ Kukuljević svom članku prilaže nekoliko pjesama. No tek 1997., dakle 258 godina kasnije, dr. Milorad Stojević pripravlja tu zbirku za tisak; uređuje ju i transkribira te objavljuje pod naslovom *Andrija Cigančić: Lovranske ljubavne pjesme iz 1738. godine*. Objavljenoj zbirci prilaže i iscrpan analitički pogovor.¹² I Kukuljević Sakcinski i Stojević istražuju i utvrđuju da su Cigančići lovranska obitelj te da je Andrija rođen i umro u Lovranu.

Prije nego prijedemo na iščitavanje Lovrana u toj zbirci, valja reći nekoliko podataka o kontekstu. Prvo, Cigančićeva zbirka nije neka

¹⁰ Usp. Općina Lovran, „Povijest Lovrana“, <http://www.opcinalovran.hr/povijest.asp>, zadnji put mijenjano 2006., preuzeto 19. prosinca 2009.

¹¹ Kukuljević-Sakcinski, Ivan, „Ljubavne pjesme nepoznata Lovranina. Priobćio I. K. S.“, *Vienac*, br. 7, 1879., str. 106. Sakcinski je inače u hrvatskoj književnosti poznat po tome što je napisao prvu hrvatsku dramu ilirskog razdoblja: *Juran i Sofija ili Turci kod Siska*. Na polju kulturnog i društvenog pregalaštva valja istaći da je Kukuljević Sakcinski putovao 1854., 1856.–1857. i 1873. po Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Albaniji, Grčkoj, Italiji, pri čemu prikuplja građu za povijest, prepisuje epigrafske spomenike, skuplja važne starine. Tako ga je put doveo i u Lovran. No našim uvidom u Kukuljevićevu putopisnu građu nije nađen možebitni opis Lovrana ili Liburnije.

¹² Cigančić, Andrija, *Lovranske ljubavne pjesme iz 1738. godine*, za tisak pripravio, uređio, transkribirao i pogovor napisao dr. Milorad Stojević, Libellus, Crikvenica, 1997. O Cigančiću i njegovoj zbirci Stojević piše i u tekstu „Hrvatske i talijanske Ljubovne pjesme nekog Lovranina. Valjda Andrije Cigančića. (Lovranski kanconijer iz 1738. godine)“. Taj tekst nalazi se u Stojevićevoj knjizi *Tekstova cca 20. Studije, ogledi i kritički tekstovi*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2006., str. 46–100.

posebnost u vremenu u kojem je nastaja, jer su takve pjesmarice karakteristične (i) za 17. i 18. stoljeće. Riječju, to je tada bila svojevrsna moda, uzanca, pri čemu su se prepisivale pjesme, miješale različite već postojeće zbirke, dodavali se vlastiti stihovi, preoblikovali i varirali tuđi. A sve to na petrarkističkoj podlozi ustaljenih fraza i načina kojima se opjevala nesretna ljubav prema idealnoj i nedostupnoj dragoj.¹³

Lovran je, a vidljivo je to i iz ovdje spomenutih tekstova, oduvijek bio povezan, prije svega pomorskim vezama, s drugim središtima na našoj obali, ali i s inozemstvom, osobito s talijanskom obalom. Stoga nije čudno da je ovdje „stvorena“ takva jedna zbirka. Štoviše, njezin jezik nije ni lovranski čakavski govor, već je to književna čakavština (ikavska) bez lokalnih jezičnih natruha, s iznimkom nekoliko lokalnih riječi (npr. *škina*). Pjesnička frazeologija tih pjesama u potpunosti pripada pučko-leutaškoj lirici koja je tada „vladala“ na našoj obali.

Koliko je i kako u tom „okamenjenom“ poetskom ljubavnom ružariju Cigančić spominjao Lovran? Odnosno koliko je unio (poetske) samosvojnosti i/ili lokalne autentičnosti?

U zbirci se više puta, naglašava to i Milorad Stojević, izrijeком spominje Lovran. No nikada kao tema pjesme, kao glavni sadržaj, već kao popratna komponenta koja geografski kontekstualizira „glavnu radnju“ pjesama, a to je (ne)sretna ljubavna ispovijed lirskoga subjekta. Već u prvoj pjesmi spominje se Lovran, i to u kontekstu stilske figure usporedbe. Naime lirski subjekt uspoređuje voljenu s cvijećem:

Viola si čudna meu cvičen dika,
Garoful rumen cvit, kruno lovorika,
Mažurana drobna na svitu izabrana,
Samo Lovranu gradu na slavu podana.¹⁴

Lovran je, kao što vidimo, ovdje (samo) u funkciji poetske potkrepe usporedbi.

U petoj pjesmi autor opisuje tjelesne odlike voljene. Spominje njezine „ruse kosice“ kao „zlatne žice“, „čelo vedrije od neba“, ali i njezin nos, u čiji opis, temeljen također na usporedbi, unosi topos Lovrana:

¹³ Petrarkiranje je, valja reći, način poetskog oblikovanja koji obuhvaća pjesničke oblike i način izražavanja u ljubavnoj lirskoj poeziji sve do baroka, pa i kasnije. Razvio se pod utjecajem slavnoga Francesca Petrarce, odnosno njegove zbirke *Razasute rime (Canzoniere – Kanconijer)*, koju je napisao još u 14. stoljeću. Petrarkizam se razvio gotovo u svim europskim književnostima i postao svojevrsnim kanonom.

¹⁴ Cigančić, Andrija, nav. dj., str. 7.

U tebi nosac, srid lišca usajen,
Kakono Lovran grad merličin ograjen.

U 52. pjesmi:

Vami se pristoj(i) od njega krunčica,
Jer ste u Lovranu najli(p)ša mladica.

U 85. pjesmi, već na početku:

Jedan dan san čuja u Lovranu gradu,
Zla govoreći za tvoju mlados(t) dragu [...].
Ništo san joščije čul, o tebe gospoje,
U Lovranu gradu, kod ponistre tvoje.¹⁵

Cijela se zbirka nadaje kao ispovijed lirskoga subjekta koji govori o svojoj nesretnoj ljubavi prema gotovo idealnoj dragoj. On se rastaje od nje, odlazi ... na more, u plovidbu. To povezujemo sa spominjanjem Lovrana koji je i u 18. stoljeću značajno pomorsko i trgovačko mjesto. Milorad Stojević o tome kaže: „Lovran je bio prebivalište autorovo [...] mjesto profanih i sakralnih emotivno-inspirativnih poticaja Cigančiću, na kraju krajeva, odabir da njega ovjekovječi u pjesmi a ne neko drugo mjesto, konkretno kao što je to Lovran, ili simbolično kako su običavali rabiti toponimske uzorke neki Cigančićevi prethodnici s hrvatske obale“.¹⁶

Lovran se u kanconijeru i neizravno spominje, npr. u 28. pjesmi:

Ti si čas(t) i dika od ovega mista,
Ti lipa prilika, od zlata pričista.

Ili u 55. pjesmi:

Puno san riči čul, oven grade malen,
Di ja nenavistan, neprijazni na me.¹⁷

No možda je najljepši primjer neizravna spominjanja Lovrana pedeset i sedma pjesma. U toj pjesmi izriječom se ne spominje Lovran, već se kaže „ovo misto“. To se „misto“ čitavom pjesmom opisuje kroz svoje prirodne ljepote koje se, naravno, kontekstualiziraju s ljepotom i postojanjem idealne voljene žene. Štoviše, u toj pjesmi, ističe M. Stojević, Cigančić „kao da uspijeva nadići mukotrпно ponavljanje stalnih klišeja i shema“, „a kako se radi o Lovranu, Cigančić je sretno povezoao i svoj emocionalni odnos prema tome gradu i obvezu prema

¹⁵ Isto, str. 11, 89 i 150. M. Stojević ističe kako je Lovran i ovdje zapravo opće mjesto, koje je zamjenjivo, te da je takvo spominjanje Lovrana bilo zahvalno naročito pri recitatorskoj ili pjevanoj izvedbi Cigančićevih pjesama. V. Stojević, Milorad, nav. dj.

¹⁶ Stojević, Milorad, nav. dj., str. 55–56.

¹⁷ Cigančić, Andrija, nav. dj., str. 45 i 93.

zadacima petrarkiranja“.¹⁸ Evo nekih „lovranskih“ stihova iz spomenute Cigančićeve pjesme:

Ovo misto okle siva
Žarko sunce o(d) svitlosti,
Ovo misto di pribiva,
Mili pokoj od radosti.

Ovo j(e) lipo pramaliće,
Razgledati od pokoja.
Odi cvate milo cviče,
Od ra(j)skoga nepokoja.

[...]

Lipo ti je pramaliće,
Lipa trava, lipo cviče,

I prilipa još rožica,
Da je lipja ma deklica.

Lipe zemlje, lipe gore.
Lipe zviri, svaka tica,
Lipe vode, lipo more,
Da je lipja ma deklica.

[...]

Već oću se odiliti,
Slavna mi(s)ta odanoga,
A tebe ću ostaviti
Srid pokoja ljubljenoga.¹⁹

U 19. stoljeću već smo zabilježili jednu književničku intervenciju u Lovranu, onu Kukuljevićevu pri otkriću Cigančićeve zbirke. No Lovranom u tom stoljeću putuje još jedan književnik – dr. Matko Laginja, koji je kao i Sakcinski bio političar, historik, ali i borac za hrvatsku Istru. Zbog tako snažna političkog i društvenog Laginjina angažmana njegov je književni rad ostao tek djelomično ostvaren. Šteta, jer je pokazao da je

¹⁸ Stojević, Milorad, nav. dj., str. 57 i 58.

¹⁹ Cigančić, Andrija, nav. dj., str. 97–99.

posjedovao književni talent kojim je, iako nevelikim književnim opusom, itekako imao ulogu u formiranju književnoga života istarskih Hrvata u drugoj polovici 19. stoljeća. U doba kada Laginja počinje (književno) djelovati hrvatske su književne prilike u Istri porazne i tragične. Hrvatski, uglavnom seljački sloj, bez svojih je škola i mogućnosti javnoga i/ili književnog komuniciranja. Nema svojih glasila te je upućen na usmenu narodnu tradiciju. U takvu kontekstu Laginja piše svoje prve pjesmotvore koji ukazuju na dobro poznavanje usmene narodne književnosti, što će se kasnije pokazati i njegovim sudjelovanjem u izdavanju istarskih narodnih pjesama.

Nakon svojih prvih pjesama Laginja piše *Basne*, koje je pisao s ciljem da pomogne svojem porobljenom istarskome hrvatskome narodu te da ga potakne na otpor. Uz to napisao je i čakavsku komediju *Šilo za ognjilo*. Sva spomenuta Laginjina djela bila su, ne treba ni reći, vrlo popularna, čitana i izvođena.

No u kontekstu „lovranske književnosti“ ističemo Laginjine prozorni rad. Naime 1879. i 1880. u časopisu *Vienac*, koji je u Zagrebu uređivao August Šenoa, objavljene su u trinaest nastavaka Laginjine *Istarske pričice*. Ovdje valja istaći da je Laginja u političkom smislu slijedio pravaške ideje koje su podlogom i Šenoinih postavki o ulozi književnosti u narodnom životu. Štoviše, Laginja je jedan od hrvatskih pisaca koje je Šenoa uveo u književno stvaralaštvo, što se upravo očitovalo baš objavljivanjem *Istarskih pričica* u *Viencu*.

Još je jedna zanimljiva činjenica u vezi s tim *Pričicama*. Naime one nisu bile toliko namijenjene hrvatskom življu u Istri koliko tome da se Istra približi Banskoj Hrvatskoj. Stoga je i način Laginjina pisanja drukčiji. Ono nije više usmjereno (samo) na iskazivanje snažne nacionalno-prosvjetiteljske i rodoljubne tematike koje pokreće nacionalnu svijest i aktivnost na tom polju. Objavljujući svoje *Pričice* u *Viencu*, Laginja slijedi tijek matične hrvatske književnosti, koja napušta preporodni ilirizam i kreće prema realizmu. Jer Šenoa je *Vienac*, kao što ističe Mirjana Strčić, nastojao uzdići na više stupnjeve literarnosti, težeći se približiti europskim i svjetskim književnim trendovima potiskujući najizrazitije značajke romantizma i najizravniji nacionalni utilitarizam.²⁰ U političkom smislu *Vienac* je htio jačati hrvatske integracijske težnje,

²⁰ Strčić, Mirjana – Strčić, Petar, *Hrvatski istarski trolist. Laginja, Mandić i Spinčić*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1996., poglavlje „Književnopovijesna valorizacija Matka Laginje“, str. 62.

stoga donosi i članke o Istri (primjerice tu su objavljene i *Creske priče* Ante Tentora).

U tom kontekstu Laginja slobodnije rabi različite stilske postupke te snažnije iskazuje vlastita autorska obilježja, odnosno književne kvalitete, istodobno imajući u vidu i publiku kojoj se obraća. Da bi postigao taj dvostruki učinak, i književnoumjetnički i društveno-pragmatički, odabrao je formu putopisa. No u njegovim se *Pričicama* isprepleću elementi mnogih književnih vrsta: crtice, anegdote, humoreske, kratke priče. Laginja uz to umeće dokumentarne prikaze, citira povijesne dokumente, navodi statističke podatke ili pak objavljuje (zaboravljene) književne tekstove. Dakle nešto slično kao i Kukuljević.

I upravo u tim *Pričicama* Lovran vidno zauzima mjesto. Dva su teksta posvećena Lovranu. Prvi je izvorni Laginjin, a drugi je zapravo citat, a potom i prijevod na suvremeni jezik jednoga lovranskoga dokumenta.

Evo kako sam Laginja započinje svoju *Pričicu* o Lovranu: „Pod nogama divne Učke gore s istočne strane pao je gradić Lovran, kao bijelo janješce pod hladak golemoga hrasta.“²¹ Dakle počinje izrazito slikovitom i poetskom rečenicom koja se temelji na figuri usporedbe: Lovran kao bijelo janješce. Ta se usporedba potkrepljuje evokacijom flore, specifične za Lovran, a to je hrast koji se ovdje spušta sve do mora. Slijede podaci koji su iskazani ne manje literarnim rečenicama, kojima Laginja vješto integrira demografske, administrativne, crkvene, kulturne, tradicijske/običajne, političke, prometne i ine podatke.

Izdvajamo dio o lovranskoj narodnoj usmenoj književnosti (kao što smo već napomenuli, Laginja se naročito interesirao za usmenu narodnu književnu tradiciju u Istri), ističući njezinu važnost u održanju hrvatske samosvojnosti. Laginja kaže: „[...] samo Lovrancem nije na čast da više goje talijanski negoli svoj hrvatski jezik, premda ga ne zaništaju posve, kao kojegod drugo hrvatsko mjesto preko Učke. Kad bude doštampana zbirka hrvatskih narodnih pjesama iz Istre, vidjet ćete koliko je lijepih ženskih pjesama sabrano baš na Lovranšćini.“²² Idući tim tragom, listamo pretisak knjige *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju*

²¹ Laginja, Matko, „Istarske priče“, u: Laginja, Matko, *Književna djela i rasprave*, priredili Mirjana i Petar Strčić, edicija Istra kroz stoljeća, 4. kolo, knj. 23, Čakavski sabor, Pula – Istarska naklada, Pula – Otokar Keršovani, Rijeka – Liburnija, Rijeka – Edit, Rijeka – Centro di ricerche storiche, Rovinj – IKRO Mladost, Zagreb, Pula – Rijeka, 1983., str. 95. Isto i u: Laginja, Matko, *Što imamo u Istri. Istarske priče*, pretisak, Consilium, Zagreb, 1994.

²² Laginja, Matko, *Istarske priče*, str. 95.

u Istri i na Kvarnerskih otocih. Ta je knjiga prvi put tiskana 1880. u Trstu, a prema prikupljenim narodnim pjesmama koje su objavljivane u listu *Naša sloga*. Sve je to inicirao i organizirao sam Laginja te je zbirci napisao i Pripomenak (Predgovor). Ondje, između ostaloga, zahvaljuje i Mihovilu Laginji, duhovnom pomoćniku u Lovranu, „za nekoje pjesme iz istočne Istre“.²³ Pod pojmom ženske pjesme misli se na ljubavne pjesme, a te su u zbirci upravo najvrednije. O tome govori Ivan Milčetić u svojoj recenziji zbirke u *Viencu*. On kaže: „Tu ima mnogi novi bisera ljubavne poezije. [...] Tako i u ovih pjesmah ima gdje koji motiv nov, a valja opaziti da je baš većina ovih pjesama nikla na užem istarskom tlu. [...] Osobitih junačkih pjesama ne može ni biti u Istri, jer tu manjka svaki uvjet epskoj poeziji: lirska poezija niče svagdje gdje i čovječje srce kuca. Pa tako imademo i u ovoj sbirci liepu kitu pjesama, obranih na domaćem tlu, koje mirišu poput skromne ljubice onom naravskom naivnošću i toplotom osjećaja. Osobitu nježnost i milinu podaje tim pjesmama već samo po sebi narječje čakavsko.“²⁴ Evo jedne lovranske „ženske“ – ljubavne narodne pjesme:

Junak
(Lovranska)

Ne kantan od dobra, ni od dobre volje,
Nego za okripit tužno srce moje,
tužno srce moje, znam da ga ni va mane;
zela mi ga j' vila, ka v toj kući biva,
ta kuća j' visoka, sa je od mramora,
sa je od mramora, da bi se propala,
a vila ka je va njoj, da bi mi dopala.²⁵

Ili:

Djevojka se tuži
(Lovranska)

²³ Laginja, Matko, „Pripomenak“, u: *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocih, preštampane iz „Naše sloge“ potporom „Matice hrvatske“*, Tisk. Sinovah K. Amati-Uprav. „N. Sloge“ izd., u Trstu 1880. Ponovljeno izdanje priredila Tanja Perić-Polonijo, Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, Pazin, 1997., str. 15.

²⁴ Milčetić, Ivan, „Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocih, preštampane iz ‘Naše sloge’ potporom ‘Matice hrvatske’“. U Trstu 1880. str. 390 u VIII. Ciena 1 for.“, *Vienac*, br. 32, 33, 34, 1880. Ovdje iz *Hrvatske narodne pjesme...* (pretisak), str. 498.

²⁵ Isto, str. 169.

Srce moje, kud putuješ,
komu mene ti ostavljaš!
Gorki su mi puti tvoji,
jer je tužno srce moje,
aš ja vidin, da me varaš
kad se z drugon pogovaraš.
Nevaran te, dušo moja,
nevaran te, srce moje;
ko se s drugon pogovaran,
al te, dušo, neostavljan:
zač si dušo, lipa dvora.
Gospodskoga razgovora:
umiljene tvoje reči,
š njin se kripi duša moja,
al ovako, al onako,
ti si vazda moje sladko.²⁶

Iz ovih dviju izabраниh pjesama vidljivo je tematsko-motivsko preklapanje s Cigančićevom zbirkom, što upućuje na detaljnije komparacije i istraživanja interakcija artifičijelne i narodne poezije na lovranskom, liburnijskom i istarskome području.²⁷

Laginja svoju *Pričicu* o Lovranu pripovijeda iz pozicije sveznajućeg pripovjedača kombinirajući ga s pripovjednim autorskim iskazom u prvom licu. Opisujući središte Lovrana, ističe motiv ladonje (koprivića), a o tom će motivu u ovom čitanju književnog Lovrana još biti govora. Kaže Laginja:

Pred školom prostire se lijep trg, a na njem se spustila
nad cestu ogromna ladonja (koprivić); pod njom je više kamenih
stolova, gdje se hladi čeljad besposlena, a mornar došav kući
pripovijeda svoje zgode; tu se raspravlja politika [...]. Pod
ladonjom vrže se i koja briškula i tresette, igre na talijanske
karte.²⁸

Laginja izvješćuje o i aktualnim društveno-političkim proble-

²⁶ Isto, str. 193.

²⁷ U tom kontekstu valja istaći takve poveznice u poeziji Vladimira Nazora ili Drage Gervaisa. O tome vidjeti u: Jurdana, Vjekoslava, *Povijest kao sudbina. Život i stvaralaštvo Drage Gervaisa*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2009., str. 174 i 178. No taj se proces iz narodne poezije u artifičijelnu odvija i u suprotnome smjeru, dakle umjetnička pjesma biva adoptirana kao narodno stvaralaštvo, primjerice Gervaisova pjesma *Moja zemja*, isto, str. 180–181.

²⁸ Laginja, Matko, nav. dj., str. 96.

mima, primjerice o problemu ribarenja talijanskih ribara da „po naših morih ribe love“, a zatim prelazi na iskazivanje osobnog mišljenja: „Po mom sudu, nije to stvar male, nego velike politike“.²⁹

U lovransku *Pričicu* Laginja umeće jednu zaboravljenu pjesmu. Riječ je o pjesmi koja je ispjevana u čast izgradnje ceste Rijeka – Pazin (negdje oko 1840., kaže Laginja), koja prolazi kroz Lovran. „Lovranci su tada slavili veliko slavlje“, kaže Laginja, a tom je prigodom u Padovi fra Celigoj Riečanin ispjevao dulju pjesmu. Laginja navodi da je Celigoj poznat kao suradnik Kurelčevih *Runja i pahuljica* i da je „negda bio duhovni pomoćnik u Lovranu, a više žalibože ne znam o njegovu životu“.³⁰ Slijedeći taj trag, čitamo knjigu *Runje i pahuljice. Pesmi porugljive i pastirske ponajveć Dubrovačke* Frana Kurelca.³¹ U Pripomenku te knjige Kurelac govori o biografiji Celigovoj pa kaže da je neko vrijeme bio kapelan u Lovranu, „gradiću tik morja med Volovskim i Mošćenicami, ili potanje: med Opatijom i Ivčići“. Zatim nas Kurelac obavještava da je Celigoj vjerojatno školovan u Trstu ili nekom drugom gradu u Istri, a poslije je namješten kao učitelj „na Latinskih školah Rěčkih“. Zatim je otišao u Padovu u red s. Serafika, negdje oko 1850. Kurelac spominje i Celigojevu pjesmu o Lovranu: „Kad su nekakvu cestu prokidali kod Lovrana, tada je svoje šale u Latinske vrzte zaoděo, i vse slave Lovranske, mužke i ženske, na směh iznio i nagnao, opisav neki ples i njegove kolovodje prilikom toga slavičnoga probijanja“. O Celigojevu pjesničkom umijeću Kurelac sasvim realno procjenjuje: „Toga su čověka događaji nutkali da uzpiše (a ne prilike, er prilike dar nose) niti je hlěpio za pěsničkim věncem, niti mu je knjiga zanatom bila“.³² Kurelac u svojoj zbirci objavljuje Celigojevu pjesmu porugljivicu *Razgovor med Čavicom i Bonticom*. U svom Pripomenku Kurelac ističe da je riječ o živoj i vjernoj slici koju riječke „šilice“ i krojačice napamet znaju te je svjedočanstvo riječkoga jezika (čakavskoga).

Radi se o duljoj trodijelnoj pjesmi ispjevanoj dvanaestercima povezanim parnim rimama (a a b b), a na sadržajnom planu riječ je o razgovoru dviju Riječanki: Katarine i Nadále (Bontice i Čavice). Katarina

²⁹ Na i. mjestu.

³⁰ Na i. mjestu.

³¹ Puni naziv: *Runje i pahuljice. Pesni porugljive i pastirske ponajveć Dubrovačke. Skupio ih iz rukopisov starijih i novljih te ih kděkud tumačio Fran Kurelac stanom Ogulinac a rodnom iz Bruvna u Krbavi*. U Zagrebu, 1866–1868, Pismeni Dragutina Albrechta, 1868. Knjiga je posvećena vitezu Bartolu Zmajiću.

³² Kurelac, Fran, nav. dj., „Pripomenak“, str. XIV i XVI.

ide u posjet profesoru jer ima problem sa sinom koji ne želi učiti. Ondje biva lijepo ugošćena, a u trećem dijelu opisuje se i lijep pogled koji se prostire s prozora profesorova stana:

Spod krova se vidi Lovran, Mošćenica,
Fratri 'z Glavotoka, Trsat, Podvežica.
Lipa Fiumera, zvoniki od grada,
Brajda, izpod Mlake, kde sunce zapáda.³³

Laginja u svojoj *Pričici* o Lovranu navodi Celigojevu pjesmu o probijanju ceste kroz Lovran u cijelosti. Ona ima 36 katrena u kojima su stihovi – osmerci povezani paralelnim rimama (a a b b).

Dan lovranske radosti 1839.

Jutro rano proti zore
Kad se sunce diže z'gore,
Zajde Ane (iz) svog doma
I se sede polag mora.

Ana/Ane je metafora za Lovran, kasnije se spominje i njezin muž, znakovita imena Lovre. Ta se Ane sprema na ples, na svečanost, a zavidi joj „nenavidna sestra“ (zavidna) Kate, odnosno metafora za Kastav.

Mlado i staro od sve strane
Vozit će se do Lovrane,
Mnogi će ti dar nositi
I za ljubu te prositi.

Blaze Lovre tvojoj Ani
I svim ženam u Lovrani
V svakoj kući te bit svati
Doklam bu čim pirovati.
Nit Volosku niti v Rike
Nije bilo takve dike
I po moru i po kraju
Teku (v) Lovran kakti rajju.³⁴

Pjesma je prožeta svečarskim tonom u maniri latinskih glorifikatorskih versa (lauda) te se nadaje kao hvalospjev Lovranu. U

³³ Riečanin, Celigoj, „Razgovor med Čavicon i Bonticom, spevao fra Celigoj Rečanin“, u: Kurelac, Fran, nav. dj., str. 58.

³⁴ Isto, str. 96–102. Laginja je pjesmu popratio podrubnim bilješkama kojima pojašnjava pojedine termine, toponime, dijalektizme i sl.

pjesmi se navode prirodne osobitosti Lovrana, primjerice flora: rožice i bašelak, plodovi: smokve, žir (voće), marun (pitomi kesten), hrana (riba, paprenjaci, slastice /slašćice/, vino iz Medveje, špeg/špek/slanina), običaji (pomorci donose nakit svojim ženama), pjevanje (bugarenje) i plesanje, društvene zabave, odijevanje, imena i prezimena u Lovranu (Ane, Lovre, Stanko, Lila, Pepa, Marcelka, Cupar, Centa, Klementina, Katina, Marko, Jela, Lizio, Paska, Cene, Pero, Marica, Francik, Vigil, Roža, Franić), muško-ženski odnosi.

U nastavku svoje *Pričice* o Lovranu Laginja ističe dugovječnost Lovranaca, o čemu prilaže statističke podatke iz župnih knjiga.³⁵ Nezaobilazno, ističe i „znamenite lovranske trešnje i marun“.

U drugom dijelu svoje lovranske *Pričice*, kako bi pokazao da su „i Lovranci svoj dan bili žestoki ilirci, po današnju Hrvati“, Laginja citira jedan njihov protest iz 1849. (15. siječnja), a „proti onoj stranci koja je htjela da se u Istri vlada kao u talijanskoj provinciji“. Taj protest Laginja donosi najprije u originalu, a zatim ga transkribira i prilagođava „današnjem jeziku“. Naslov je: *Odgovor. Na besjedu proglašenu u broju 76 i 77 tršćanskoga vragulina (il diavoletto) od 4. i 5. tek. mjeseca*. Kontekst je te lovranske reakcije politički, a odgovor je na iredentističke stavove nekih Vološčaka objavljenih u tršćanskom polumjesečniku *Il diavoletto*. Lovranci reagiraju spomenutim *Odgovorom*, koji su uz lovranskoga župnika Frana Cerčića potpisali i glavar lovranski Ivan Krstitelj Poščić te pomorski kapetan i brodovlasnik Virgil Peršić. I taj je tekst prepun podataka o Lovranu, naobrazbi Lovranaca, njihovim poslovima, jeziku kojim govore...

Dakle, mi seljani, građani, težaci, čobani i mornari, koji najviše na svojih ili riječkih brodovih trudimo, koji svi ilirski govorimo, a samo najmanji dio naučio se u tuđini talijanski, mi, hoćete da u tom jeziku, koga ni riječi ne razumiju po naših ravnica i brdih, a prosti puk ni po istih mjestih primorskih, mi da budemo usiljeni zapisnike, naredbe i svakovrsne pismene pogodbe potkrižati, a da ih sami ne možemo rasuditi, klanjajući se tuđemu tumačenju, dočim je slobodna vlada dala osobi i općini

³⁵ I Dragutin Hirc (*Hrvatsko primorje*, Zagreb, 1891.) kasnije se poziva na te Laginjine podatke, ističući kako oni „najjasnije govore, koli su povoljni zdravstveni odnošaji u Lovranščini“ – v. detaljnije o Hirčevu prikazu Lovrana u nastavku ovoga rada. Lidija Nikočević u svom tekstu „Tradicijska prehrana u Lovranštini“ (*Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 165–181) tu dugovječnost povezuje sa zdravim prehranbenim navikama Lovranaca (voće, povrće, žitarice, prirodni – autohtoni elementi prehrane).

jednako pravo u pogledu narodnosti da svoje pravice rastrebi i za se dobije što građanski zakoni dopuste. Takve bludnosti i izdajstva nad domovinom vi ne pomislite, nit možete ikada zahtijevati ako vam je samo u čem draga pravednost i sveta vjera!

I:

Do kuda se koji jezik govori, do tuda će narod svoje mede utvrditi. Kukavica samo ili zloba traži gospoditi tuđim jezikom usred naroda i njegove otadžbine!³⁶

U svemu tome Laginja se ne spušta na razinu polemike ili napada, već staloženo prikazuje složenost političke i nacionalne situacije u Istri, odnosno Lovranu.

Govoreći s pozicije književne (umjetničke) kvalitete, Laginjine *Pričice* (uključujući i onu o Lovranu, dakako) i danas predstavljaju svježije i čitko štivo, o čemu govori i podatak o nedavnim pretiscima. One nisu izgubile na literarnoj vrijednosti te su bliske suvremenom čitatelju jer privlače svojim prikazom života jednoga vremena, atmosferom o kojoj i u kojoj su pisane. Laginja je, kako ističe Mirjana Strčić, oslikavao svijet kojega danas više nema i o kojem današnje generacije ne znaju ništa ili pak znaju vrlo malo.³⁷

O Lovranu piše i već spomenuti Dragutin Hirc. Taj znameniti hrvatski prirodoslovac, geograf, planinar i putopisac osobito je zanimanje pokazivao za floristiku istarsko-kvarnerskoga dijela Hrvatskoga primorja i otoka. On je napisao knjigu *Hrvatsko primorje. Slike, opisi i putopisi*, koja je tiskana 1891.³⁸ Ondje je i poglavlje naslovljeno *Ika i Lovran*.³⁹ Evo Hircjeva opisa Lovrana: „Razkrilio se uz modru Jadru, kao bijeli labud kraj jezera“. Dakle i Hirc, kao i Laginja, započinje opis Lovrana slikovitom metaforičkom usporedbom. Ovaj put Lovran je kao bijeli labud kraj jezera. I uopće, kroz cijeli opis vidi se da je autoru bio itekako poznat Laginjin opis Lovrana. U nastavku kaže:

U zaledju mu divna Učka gora, liepe šume zelenice, osobito gajevi kostanjevi. Prvi su mu susjedi Mošćenice i dalnji Bršec, a ostali drugovi sela: Opric, Tuliševica i Medveja. Lovran ima 1000 žitelja [Laginja navodi 1500, op. V. J.], a ciela Lovranščina do

³⁶ U: Laginja, Matko, nav. dj., str. 112 i 113.

³⁷ Strčić, Mirjana – Strčić, Petar, nav. dj., str. 63.

³⁸ Hirc, Dragutin, *Hrvatsko primorje. Slike, opisi i putopisi, ilustrirao Vaclav Anderle*, Tisak i naklada Knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb, 1891. Pretisak: Tiskara Rijeka, Rijeka, 1993.

³⁹ Isto, str. 14–19.

3000 duša [što je doslovni Laginjin citat, op. a.]. [...] Na trgu, kamenim škrljama popločenom, uzdiže se stara crkva sv. Jurja, sa zvonikom usried krova [...]. Trg je ogradjen, a u prikrajku mu veliki koprivić ili glangulić (*Celtis australis*), što no ga u Istri zovu ladonja. U Lovranu ima liepih kuća, nu kako su uličice uzke, sgrade su sakrivene, kao i plovanija u kojoj posjetismo gospodina župnika Strka [...]. Na brzo bijaše na stolu krasnih prasaka i krušaka, kakovima se Lovranščina odlikuje [...].⁴⁰

Župnik ističe kako su Lovranci dugovječni, najčešće „pomiru“ u dobi od 60 godina. Taj podatak Hirc nadopunjuje Laginjinim podacima te zaključuje: „Ovi brojevi najjasnije nam govore, koli su povoljni zdravstveni odnošaji u Lovranščini. Krasan nam je to narod, al su mu i rajski priedjeli, u kojima obitava“. Svi ovi tekstualni opisi popraćeni su i originalnim crtežom Vaclava Anderlea („Pogled na Lovran“).

Hirc dalje piše kako su Lovranci ponajviše pomorci te kaže:

Kao u obće u manjim pomorskim mjestima, tako vlada i tu ona osobita tišina. Onaj kraj, ono more, što se daleko pred tobom stere i svečana tišina, stvaraju tu krasan, divan hram prirode, u kojem se čutiš srećnim, blaženim, spokojenim, kad se njime razgledavaš.

Posebno se opisuju Lovranke, za koje Hirc kaže:

Žene sjede u Lovranu na pragu s preslicom ili pletilom u ruci [...]. Lovranke se na osobit način češljaju, k svakome uhu priviju u klupko smotane vlasi i iglom ih probodu.

Kao i Laginja, i Hirc pri kraju svojega opisa iznosi podatke o prirodnim bogatstvima Lovrana:

Osim prasaka i krušaka, smokava, ima ovdje mnogo kostanja (*Castanea sativa*), koje izvažaju na Rieku, Pulj, Trst, Bakar, Senj.⁴¹

U istom se stoljeću, točnije 1. studenoga 1870., rodio najveći lovranski književnik Viktor Car Emin. U svim pisanim izvorima o Eminu navodi se da je rođen u malom mjestu Kraju kod Lovrana, a to i sam kaže u svojoj *Autobiografiji*.⁴² No najnovija istraživanja p(r)okazuju da

⁴⁰ Isto, str. 15.

⁴¹ Isto, str. 16.

⁴² Car Emin, Viktor, „Autobiografija“, u: Donat, Branimir (prir.), *Lujo Vojnović, Ante Dukić, Rikard Katalinić Jeretov, Niko Andrijašević, Viktor Car Emin. Izabrana djela*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 63/1, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1981., str. 588–622. Isto i u: Rojnić, Ante (ur.), *V. C. Emin, Djela*, knjiga II, Zora, Zagreb, 1956.

je zapravo rođen u selu Sveti Anton, koje je pripadalo Kraju, a odakle je bio podrijetlom Eminov otac.⁴³

Viktor Car Emin s Lovranom je bio i ostao povezan i svojom životnom i stvaralačkom sudbinom, o čemu govori u svojoj *Autobiografiji*:

Majka Lovranka – rođena Hamza. Valvazor spominje neke kanonike toga imena. [...]. U Kraju nije bilo škole, povedoše me k baki. U rukama joj je uvijek bila krunica, a u ustima priče o vješticama, vilama [...]. Kad sam se kao dječak usidrio u Lovranu, u gradiću su samo četiri porodice govorile talijanski. Izvan periferije dizale su se samo tri uglednije vile, sve ostalo – gomila starinskih kuća i kućeraka, ovdje – ondje odvojenih prolazima, lakat širokima. Postanak Lovrana gubi se u mraku staroga vijeka. Tek u prošlom stoljeću porušene su zidine kojima je bio opasan. No i pored toga grad je zadržao svoju dvotisućnu fizionomiju. A tako i svoju drevnu – kanalizaciju... Zagušljivo i inače neprijatno bilo je i meni među tim starim podrtinama. Za sreću – tu nadomak bilo je more, a naokolo po surim hridinama derani, moji drugovi, uvijek spremni na vragolije. U njihovu društvu osjećao sam se dobro. Imponirali su mi jer su bili jači i spretniji od mene. Malko mi je smetala ona njihova naduvenost i bahatost, ona drska samosvijest gradske djece što su je u momentima kad bih im naprkosio, pokazivali i prema meni, malom seljančetu iz Kraja, gdje – kako su rugajući mi se govorili – rastu sami hrastovi – „grmići“. U takvim trenucima ja sam za njih bio što i svako dijete iz sela: „coban“. Lovranci su „cakavci“, a cakavac sam bio i ja. Tko da opiše moju kasniju muku s onim dijakritičkim znacima što smo ih mi nazivali „rožićima“ i što su mi uvijek izmicali ispod pera!⁴⁴

Tijekom svojega dugog životnog i stvaralačkog vijeka Emin je promijenio mnoga mjesta boravka, ali se često i rado vraćao u svoj rodni zavičaj.

U proljeću 1946. otišao sam sa svojim najboljim drugom, mojom Emom, u Kraj. Putem pratilo me mlado, već dosta bujno

⁴³ O tome piše Cvjetana Miletić u svom tekstu „Dven hćeran otac. Štorija o Viktoru Caru Eminu“, *Sušačka revija*, god. XVII, br. 68, 2009., str. 35 i 36.

⁴⁴ Car Emin, Viktor, *Autobiografija*, str. 588–589. Nažalost, Emin je u talijanskoj školi u Lovranu imao za učitelja, kako sam kaže, „ljutog narodnog otpadnika“.

zelenilo, sva zemlja u cvatu i uzduh sav prožet mirisima uskrse prirode. Tako me je dočekalo i moje selo: kao i nekoć – s puno svjetla i topline. I priroda uokolo, sva je kao i negda: divna, slikovita, i sada puna one svoje vječite romantike. I tišine.⁴⁵

U književnom stvaralaštvu V. C. Emina nalazimo mnogo tematskih i motivskih poveznica s Lovranom i Lovranštinom. No ovdje ćemo se zadržati samo na nekim segmentima, odnosno na nekim Eminovim djelima, ne svima. Naime podrobna analiza zastupljenosti Lovrana u Eminovim djelima zahtijeva zaseban rad.⁴⁶

Eminu će život vlastitoga oca – pomorca biti podlogom za kreaciju mnogih (pomoračkih) likova u njegovim djelima. To se naročito „osjeća“ u njegovim romanima. Prvi od njih tiskan je na samom početku dvadesetog stoljeća, točnije 1900., i polučio je znatan uspjeh. Radi se o romanu *Pusto ognjište*, u kojemu je Car Emin prikazao društvene i političke prilike na kraju 19. stoljeća, povezane s propašću jedrenjaka i njihovih vlasnika (domaćih ljudi) pred naletom modernih parobroda čiji su vlasnici stranci. Radnja tog romana događa se u Lovinu – zapravo Lovranu. Evo ulomka:

Prostrana uvala, u koju su sada ulazili, sva je bila oživjela jutarnjim životom. Dolje sa žala odmnijevahu jako udarci lupaća po rublju, što ga na potoku ispiru lovinjske pralje. Zvučan im se kikut razliježe uvalom, dok im se sa druge strane ceste odzivilje pocikivanje i popijevanje težaka što se uzverali na stabla [...] pa beru dragocijeni plod: oble i jedre masline.⁴⁷

I radnja drugog Careva romana *Usahlo vrelo*, tiskana 1904., događa se u Lovinu – odnosno Lovranu, a govori o vremenu nakon propasti jedrenjaka kada naši ljudi nastoje izaći iz ekonomske krize, osnivajući domaće parobrodarske zadruge. Ivan Ivančić, kaže Emin:

Danas se pak nahodi tu, na rodjenoj grudi; on ju osjeća

⁴⁵ Isto, str. 612.

⁴⁶ Primjerice valja istaći u lovranskome kontekstu i mnoge Careve pripovijetke, potom roman *Nove borbe*, zatim dramu *Zimsko sunce*, uz to i članke i tekstove u periodici. Riječju, Viktor Car Emin i Lovran tema je koja zahtijeva zaseban pisani rad, studiju, publikaciju... Osobito se ženski likovi tu nadaju kao predmet jedne zasebne analize – studije, no sve to prelazi opsege ovoga pokušaja kronološkoga nacrtanja književn(ičk)og lica Lovrana. Također, „ženska problematika“ povezana s Lovranom zastupljena je i u djelima drugih ovdje spomenutih autora, no i to je tema za novu raspravu.

⁴⁷ Car Emin, Viktor, *Pusto ognjište: pripovijest iz istarskog života*, Matica hrvatska, Zagreb, 1900. Ovdje citirano iz autoričina teksta: „Tematika mora u tri romana hrvatske književnosti: *Začuđeni svatovi* Eugena Kumičića, *Posljednji Stipančići* Vjenceslava Novaka i *Pusto ognjište* Viktora Cara Emina“, *Senjski zbornik*, god. 29, 2002., str. 260.

pod svojim nogama i srce njegovo ne može da ostane ravnodušno spram njene blizine. Štoviše, on je u ovaj mah zaboravljao i na onaj bolni osjećaj, što ga u njegovoj duši probudio prvi pogled na ovo njegovo jadno i zapušteno mjesto, on na to ne pomišlja ni sada, kad se eto probija kroz tamne, tijesne, izrovane i blatne ulice svoga mjesta.

Naprotiv: i te uzahne i blatne ulice, gdje ljudi jedva jedan pored drugoga prolaze, i uglovi izdrtih i trošnih kuća, koje ni u po bijela dana ne vide odbleska jarka sunca, pa i stara crkva na tamnom opustjelom trgu sa svojim nevisokim sjetnim i mrkim tornjem, kao da su mu u ovaj mah u neku ruku povraćale pepeo odletjelih godina tužne mladosti njegove. A kako nije mogao da odoli tim unutarnjim poticajima, vrati se istom ulicom na trg, a odovud se lakom uzbrdicom pope do krajnjih kuća, do mjesta, gdje se nekoć dizala stara gradska vrata.

Tu se, njemu na lijevo, dizala u noć omašna, crna gromada, iz koje je nekuda čudno šumjelo i šušljelo.

– „Lodonjica“ . . . stara lodonjica! – šapnu mladić i pohiti k ogradi, sred koje se dizalo golemo, stoljetno stablo – koprivić. Uvijek jednako to staro stablo s gorostasnom krošnjom, u kojoj još uvijek vjetar pjeva svoju davnu, staru pjesmu . . . Staro stablo, kojemu se grane spuštaju k njemu, kao da hoće da ga zaštite, zaklone! . . .

Ivan se posadi na okrugli zidić pod drvom. Onako u tmici prividjalo se, kao da on i drvo sačinjavaju jedno, činjaše se, kao da je oboje sraslo zajedno, tako je eto drevna nepomičnost omašnoga debla prešla i na njega samoga.⁴⁸

U kasnijem romanu *Presječeni puti*, koji je tiskan 1938., Emin nakon detaljna istraživanja literarno donosi sudbinu Petra Kružića, branitelja posljednjeg uporišta u južnoj Hrvatskoj u obrani od Turaka, naime grada Klisa. Taj je roman kritika dobro primila. Dajući široku sliku povijesnih događaja iz 17. stoljeća, Emin je spojio dvije istaknute točke u životnoj sudbini Petra Kružića: Klis u Dalmaciji i Lupoglav u Istri. Na toj putanji nižu se Split, Rijeka, Pula, Kopar, Venecija, Rim i Lovran s okolicom. Evo nekih ulomaka:

⁴⁸ Car Emin, Viktor, *Usahlo vrelo: pripovijest*, Matica hrvatska, Zagreb, 1904., str. 28–29. Ovdje navedeno prema: Car Emin, Viktor, „Usahlo vrelo“, *Internet Archive*, <http://www.archive.org/details/usahlovreloprp00emingoog>, preuzeto 10. ožujka 2010.

Ukazao mu se [Franu, lik u romanu, op. a.] i Lovran sa svojim mrkim, šiljastim zvonikom i tvrdim turnom. Taj ga stari gradić sjeća još jedne žene, lijepe udovice Naste.

Ili:

Od svega toga sunčanoga sjaja malo je vidjeti u tijesnim uličicama lovranskim gdje su se kuće čvrsto stisle jedne uz druge: one manje kao prikrpene uz one veće uz zidine gradske, kao od straha da ne bi ko izvana bacio na njih zlo oko.

Napokon se dokopa [Pustinjak, lik u romanu, op. a.] Lovranske Drage što se s ono tri četiri kućerka stisla u bregovitu kraju visoko nad Medvejom. Da ga tko ne opazi, udari lomnom, kozjom stazom uz голу izbočinu Učke.⁴⁹

U recenziji toga romana koja je izašla u ondašnjem *Jutarnjem listu* Josip Horvat piše:

Od istarskih žala do Klisa, Dubrovnika, na Jadranu s njegovim otocima i školjčićima, burom i svim nedugom odigrava se radnja Car Eminovog romana. I najjači čar te knjige, njezina prva odlika je da je cijeli roman proživljen. Pisan je krvlju živoga srca. Stari borac iz Istre [...] dao je neustrašivo u toj knjizi svoju konfesiju. Godinama je nosio u sebi sav krajobraz ispred Učke, Trsat, Rijeku, Lovran [...] gledao je i proživio taj krajobraz kao golemu knjigu uspomena našega naroda. Ta krajina sa svojim bonacama i neverinima govorila mu je o plimi i oseki naše narodne sudbine. I sve što je iz te knjige prošio, što je spoznao – daje sad u ovom romanu.⁵⁰

I u svom novinarskom i publicističkom radu Viktor Car Emin prikazuje Lovran i Lovranštinu. To se naročito iskazuje u njegovim *Lovranskim paćuharijama*, koje piše u listu *Naša sloga*, koji je centralno i dugo vrijeme jedino javno glasilo istarskih Hrvata.⁵¹ Ondje se Emin

⁴⁹ Car Emin, Viktor, *Presječeni puti: historijski roman*, uredio Josip Bratulić, edicija Istra kroz stoljeća, 5. kolo, knj. 25, Čakavski sabor, Pula – Istarska naklada, Pula – Otokar Keršovani, Rijeka – Edit, Rijeka – Centro di ricerche storiche, Rovinj – IKRO Mladost, Zagreb, Pula – Rijeka, 1984., str. 69, 87 i 104.

⁵⁰ „Roman o Petru Kružiću. Presječeni puti – novo djelo Viktora Cara Emina“, *Jutarnji list*, god. XXVII, br. 9484, 23. VI. 1938. Feljton nije potpisan. Ante Rojnić navodi Josipa Horvata kao autora, ističe Josip Bratulić u „Predgovoru“ romana *Presječeni puti*, str. 19–20.

⁵¹ Prvi broj *Naše sloge* tiskan je 1. lipnja 1870. godine u Trstu u 500 primjeraka, a uskoro je taj broj narastao na 1000 primjeraka. Politička uloga *Naše sloge* u preporodnom pokretu istarskih Hrvata bila je presudna jer se čitava aktivnost odvijala baš preko tog lista. To je ujedno bio i jedini

devedesetih godina 19. stoljeća počeo češće pojavljivati kao suradnik. Objavljuje prozne priloge i pjesme. Prva *Lovranska paćuharija* objavljena je 27. kolovoza 1896., i to pod pseudonimom Ladonjo III. Taj pseudonim nije slučajan. Sjetimo se ladonje kao simbola lovranskog političkoga i društvenoga života iz Laginjine *Pričice*. U ovom će radu o njoj biti još riječi.

Paćuharija pak čakavska je lovranska riječ, a znači nepodopština. Eminove paćuharije zapravo su čakavske kozerije – humoreske s oštrom, gotovo napadačkom intonacijom kojom ocrtava složenu i tešku političku svakodnevicu. O tome govori Mirjana Strčić ističući:

Slikajući Lovrance kao istarski svijet u malome, Emin je na konkretnom primjeru izvirgavao ruglu tadašnje negativne društvene pojave, u prvom redu talijanaštvo. Osobitu draž tim krokijima, crticama iz lovranskog života, daje vreckava čakavska fraza te specifični jezični galimatijas potalijančenoga sitnoga građanstva, i naglašena piščeva sposobnost da s nekoliko poteza prenese u priču likove „originala“ s lovranskih ulica.⁵²

Evo navoda iz prve Eminove *Paćuharije*:

[...] Tako govore neke lovranske ženetini. A bit će trbeda istina kada one govore, zač va Lovrane neke babi se najraje s politikun paćaju, pak niš zato ako njin va kuće smrdi kako va najhujen „buce“. A da ih čujete govorit od politiki kada gredu večer na Puntu nožini prat. Altro chè seduta na „Stubice“.⁵³

Mirjana Strčić ističe da bi se i danas na Lovranštini ti Carevi tekstovi s pažnjom čitali. U tom kontekstu spominjemo kako se u današnjem *Lovranskom listu*, koji izlazi u Lovranu, tiskaju čakavske „Lovranske paćuharije“. Povod toj rubrici u spomenutom listu objašnjava Cvjetana Miletić. Ona spominje podatak da je Viktor Car Emin negdje početkom dvadesetoga stoljeća uredio, napisao i tiskao prve lovranske humoristične novine koje je nazvao upravo *Lovranske paćuharije*. No tiskan je samo jedan broj. I upravo na slavu toga lista danas izlaze spomenute „Lovranske paćuharije“.⁵⁴

medij za razvijanje preporodne književnosti.

⁵² Strčić, Mirjana, „Viktor Car Emin i Rikard Katalinić Jeretov u preporodnom pokretu istarskih Hrvata“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 89.

⁵³ Car Emin, Viktor: „Lovranske paćuharije“, *Nasha sloga*, br. 35, 1896. Objavljeno na: „INO – Istarske novine online“, http://www.ino.com.hr/data/nasa_sloga/1896/35.pdf, zadnji put mijenjano 2008., preuzeto 19. prosinca 2009.

⁵⁴ Usp. Miletić, Cvjetana, nav. dj., str. 38. Autorica navodi da toga jedinoga primjerka Eminovih

Uz ulogu Viktora Cara Emina u formiranju književn(ičk)og lica Lovrana, valja spomenuti i njegove mnogobrojne susrete i kontakte s mnogim piscima i književnicima. Viktor i njegova Ema ugošćavali bi ih u svome domu – Vili „Dalibor“ u Opatiji. Tu bi razvijali plodonosne rasprave o politici, kulturi, književnosti. Tada bi ih Emin poveo na izlete i šetnje (i) svojim Lovranom, i Lovranštinom. U svojim autobiografskim zapisima Car svjedoči o tim posjetima.

Dolazak Silvija Kranjčevića bio je za naš stari dom pravi praznik. Ponekad bi donio sa sobom i po koju još neobjavljenu pjesmu da nam je pročita. [...] Na našim šetnjama zadržavao se u svakoj uvalici. Ništa nije govorio, ali se vidjelo da je ushićen. Osobito draga bila mu je moja lovranska Medveja. [...] Jednom, u doba sutonsko, ležao je pružen na pijesku, glavu podnimio rukama i zagledao se u more što je pred nama gotovo nečujno zamiralo o pržinu. I sva je ta golema uvala bila tiha. I mi smo šutjeli. Silvije prvi prekide tišinu. – Vidiš, da moram živjeti u ovom miru, nikada od mene pjesme. Meni se hoće, znaš, bure, nespokoja, nesklada.... I borbe!⁵⁵

Ili:

A eno i Nazora! I on je volio Medveju. Među distisima što ih je u svojim Topuskim elegijama posvetio prijateljima, meni je upravio ovaj:

„Da l' se Medveje sjećaš? I da li prisluškuješ kako
Kvarnerski nosi val istarskih vila nam plač?“

Često smo šetali južnim obalnim putem, sjedali na klupu i – gledali. Meni se činilo kao da on obuhvaća more samo jednim okom, dok mu se drugo ovjesilo za obližnji krupan hrast kojeg se korijenje probijalo do samoga mora. I baš ga to zanosilo: šuma do samoga mora! Šuma!⁵⁶

Vladimir Nazor dolazi u Istru početkom dvadesetog stoljeća, gdje svoj pedagoški i književn(ičk)i rad intenzivno povezuje s programom istarskog narodnog preporoda. On ovdje stvara književna djela u kojima govori o istarskoj stvarnosti, ali i prošlosti. Za Lovran važna

Pačuharija nema u njegovoj ostavštini, a moguće je da se nalazi u ostavštini mr. Marija Glogovića (u Gradskoj knjižnici i čitaonici „Viktor Car Emin“ Opatija, op. V. J.).

⁵⁵ Car Emin, Viktor, *Autobiografija*, str. 615.

⁵⁶ Na i. mjestu. Emin navodi i druge pisce i pjesnike koji su mu dolazili: Dragutin Domjanić, Mihovil Nikolić, Augustin Harambašić, Milutin Cihlar Nehajev, Branko Vodnik, Milan Begović, Srđan Tucić, Jure Turić, Milan Ogrizović, Ivan Cankar.

je Nazorova poezija, točnije zbirka pjesama *Istarski gradovi*, koja je tiskana 1930. godine u Zagrebu. Tu je zbirku Nazor posvetio doktoru Dinku Trinajstiću, a u posveti kazuje kako su nastale te pjesme. Nazor navodi 1904. godinu kao početnu u njihovu nastajanje, a pojašnjavajući njihovu sonetnu strukturu, kaže: „Ja ne znam da li bih sada opet mogao vidjeti sve ono što sam pred 30 godina gledao jedne tihe ljetne noći pune mirisa i mjesečine na žalu ispod Mošćenica; – neke se stvari vide samo jedanput u životu, i samo u neke godine“.⁵⁷ Evo toga prizora u njegovoj pjesmi *Večer pod Mošćenicama*:

To nije suton, nit je večer tkan
Nitima sjajnim mjesečeva tkiva,
Ni varke neke laž, ni duše san:
Sve to je java neminovna živa.

Sve što tu vidim i osjećam, nije
Sv’jet neki samo pjesnicima znan:
Ovdje se istom ne krije
Što zbilja jest. – To nije noć, no dan.⁵⁸

U spomenutoj zbirci Vladimir Nazor piše dva soneta posvećena Lovranu. Prvi je *Koprivić u Lovranu*.

Već sam naslov ukazuje na, ovdje već spominjani, lovranski simbol – ladonju. Nazor u svojim „Bilješkama“ na kraju zbirke pod imenom Lovran piše:

LOVRAN. Gradić uz more, pod nogama Učke gore.
Okružuju ga guste šume, najviše gajevi kestinja. Pred školskom je zgradom trg, a na njemu spustio se nad cestu golem koprivić (ladonja – *celtis australis*, narodno drvo u Istri), pod kojim je više kamenih stolova. Uz Opatiju najčuvenije kupališno mjesto u tome kraju Istre.⁵⁹

⁵⁷ Nazor, Vladimir, „Istarski gradovi“, „Posveta Doktoru Dinku Trinajstiću u Vrbniku“, u: Nazor, Vladimir, *Istarske teme. Knjiga prva*, uredio Nedjeljko Mihanović, edicija Istra kroz stoljeća, 5. kolo, knj. 27, Čakavski sabor, Pula – Istarska naklada, Pula – Otokar Keršovani, Opatija – Edit, Rijeka – Centro di ricerche storiche, Rovinj – IKRO Mladost, Zagreb, Pula – Rijeka, 1984., str. 105. O toj Nazorovoj zbirci pisao je Drago Gervais u „Istarski gradovi“ od Vladimira Nazora“, *Naša sloga*, br. 727–728, Karlovac – Sušak, 1930. No naše nastojanje da dođemo do toga Gervaisova članka nije urodilo plodom jer se *Naša sloga* u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci više ne može listati, odnosno upravo dok je pisan ovaj rad, ta se periodička publikacija tehnički obrađivala u pdf-formatu kako bi se trajno sačuvala.

⁵⁸ Nazor, Vladimir, nav. dj., pjesma „Večer pod Mošćenicama“, str. 112.

⁵⁹ Isto, „Bilješke“, str. 157.

Evo te pjesme:

Koprivić u Lovranu

I tu se, eto, ugn'jezdiše. – Novac!
Napredak! Sjaj!...Oh, da. Al mornar Frane
Ne kiti više žuljevima dlane.
Čak i on posta napojnicâ lovac.

Ne mari više za led i sušu:
Berba je svagdan. Sit je. A ne znade
Da sretan nije, da su na komade
Rastrgli staru čakavsku mu dušu.

Njegova kćerka nosi svilu. Blista
Zlato u grlu njegove se žene.
Da, sit je. – Ali on ne može više

Da pjeva kao prê..... i nema kiše,
Od koje sad bi mogo da prolista
Koprivić, što mu ispred kuće vene.⁶⁰

Nazor sonetnom formom (dva katrena, dvije tercine i rimom povezanim stihovima – ukupno njih četrnaest), s gorčinom iznosi sudbinu nacionalne osviještenosti u Lovranu. Ta nacionalna svijest metonimički je izražena koprivićem – ladonjom, koji – koja se suši, odnosno nacionalna svijest, rodoljublje kao etičke vrednote, bivaju erodirane u uvjetima ekspanzije kapitala pod vlašću tuđinaca. Otuđenje domaćeg čovjeka zahvaća u cijelosti njegovu ljudsku individualnu i društvenu bit, ugrožava njegovu vitalnost, nudeći mu blagostanje koje ostaje samo na materijalnoj razini, dok njegova „čakavska duša“ ostaje rastrgana, baš kao i koprivić koji se suši.

Druga pjesma, također sonet, ima naslov *Lovran*.

Bdi Učka i sveđ straži s visoka
Nad djecom svojom. Ta hrvatska gora
Od srca Istre i Kastva kraj mora
Na svrnu jošte svoga kremen-oka.

⁶⁰ Isto, str. 113.

Bdi Učka. – Tebe, mezimče, i sade
Na skutu drži, tetoši i čuva.
Pa s tuđeg kraja neka vjetar duva
I hvoje krši: ti se ne boj, grade!

Znaš li o čemu – prignuv se nad cestu –
Koprivić šumi kad od jugovine
Pred tobom morske pjene se hridine?

One će te, s grudi kad se mòra svali
I rodu našem Učka krijes zapali,
Ovjenčat kao tananu nevjestu.⁶¹

Pjesnik nigdje u samoj pjesmi ne spominje izrijekom Lovran. No upravo se njemu obraća: „Tebe mezimče, i sade (Učka)/Na skutu drži, tetoši i čuva“. Učka je prikazana u metaforičkom značenju čuvarice nacionalne samobitnosti, a tome je pridodan i motiv koprivića.

U prvoj polovici dvadesetoga stoljeća i pjesnik Nikola Polić piše pjesmu o Lovranu. No najprije o samome pjesniku. Nikola Polić potječe iz riječke obitelji koja je dala znamenite umjetnike – Janka Polića Kamova i Milutina Polića. Nikola je rođen 1890., a umro 1960. Pripadnik je matoševske poetske struje. U zbirci *Jučerašnji grad*, koja je tiskana 1936. u redakciji Društva mladih književnika, a kojoj je predgovor napisao Ljubo Wiesner, Polić je napisao i pjesmu *Bugarštica*. Ispod naslova je posveta „Dru Niki Krekoviću“. No ta je pjesma objavljena zapravo još 1921., ali je uvrštena i u spomenutu, magistralnu Polićevu zbirku.

Bugarštica

To modro nebo nad zrcalom mora,
Sa jasnim smijehom aprilskoga dana.
I komad našeg srca: Učka – gora,
A kao rana peče nas Lovrana.

Pa bijela mjesta: izgubljena stada
I otrgnute rožice i rože.
O, danas čama i čemer na nas pada.

⁶¹ Isto, str. 149.

O, svezali te, veli Veli Jože!

A, evo, tu je sivi zid. Na zidu
Zelèni talas bršljanova gustih.
Nad zidom toranj: bijel, u jasnom vidu –
Domaja to je naših tuga pustih.

I svako veče crno zvono plače
I teče miris mora povrh trsa;
I neka žalost u nama se začè
Sa sjenama, što lijegaju na prsa.

Već modro nebo gasne. Gasne zvono.
Još samo smokva pepeljastog lista
Pod prozorima šušti. Što je ono?
Nad Učkom zvijezda poput suze blista.⁶²

Cijela je pjesma prožeta elegičnim tonovima, osjeća se duboka tuga nad krajem koji nije slobodan, što se pjesnički ostvaruje sinestezijskim pjesničkim slikama punih čulnih korelacija i sjetilnih povezanosti. Riječ je o vezama između međusobno različitih stvari i pojava, odnosno označavanju pojava i stvari atributima koje za njih inače ne vezujemo. Npr. „I teče miris mora povrh trsa“. Polićeva je lirika, što se očituje i u ovoj pjesmi, „odraz bogatstva života i duše“. On osjeća društvene nepravde, ali je nemoćan i pasivan.⁶³

I kaže: „Kao rana peče nas Lovrana“. Uočava se da je Polić rabio stariji naziv za Lovran – Lovrana, dakle ženski gramatički rod, što ne mora biti samo iz pjesničkih pragmatičkih pobuda (ostvaraja rime), nego i radi evociranja ženskog, materinskog aspekta porobljenog gradića.

I Polić niže fitomotive: rožice i rože, bršljan, trs, smokva (list), kao i pejzažne i arhitekturne, slikajući prizor pustoga Lovrana.

Tu je pjesmu Polić kasnije uklopio u svoj dulji pjesmotvor *Primorac Istri*, koji se sastoji od *Četiri tempa* i *Završne fuge*. *Bugarštica* je u *Trećem tempu: grave pasante*. Naime vidljivo je i ovdje kako je Polić unosio u svoju poeziju glazbu kao umjetnost. Otud i glazbena struktura

⁶² Polić, Nikola, *Pjesme. Sabrana djela Nikole Polića III*, uredio dr. Vinko Antić, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1991., str. 26.

⁶³ Usp. Petris, Hijacint, „Pogovor“ zbirci pjesama Nikole Polića, *Pjesme*, Zora, Zagreb, 1951. Ovdje prema: Crnković, Milan, „Poezija Nikole Polića“, u: Polić, Nikola, nav. dj., str. 340.

ovoga pjesničkog djela.

Polić i u *Bugarštici* iskazuje svoje opredjeljenje za vezani stih, koji mu omogućava smirenje napetosti rimom (a b a b) te ostvarivanje određenog pogodnoga ritma, što sve pogoduje osobitoj muzikalnosti njegova poetskog ispisa. I u ovoj pjesmi realizirana je Polićeva uzanca na formalnom planu – uporaba katrena sa stihovima jedanaestercima.

Naslov je ove pjesme *Bugarštica*, što upućuje na narodnu pjesmu, ali i na glagol *bugariti*. Naime bugarštica ili bugaršćica tip je stare narodne pjesme koja je ponajviše epskoga, ali katkada i lirskoga, odnosno mješovita sadržaja. Kao takva, bugarštica je bila osobito proširena u primorskim hrvatskim krajevima. Sam naziv dvojako se tumači. Prvo tumačenje izvodi se od narodnoga imena Bugarin, koje u zapadnim krajevima često označuje Makedonca, pa i Srbina, što se dovodi u vezu s glavnim likom bugarštice, Markom Kraljevićem. Po drugom tumačenju ime bugarštica potječe od glagola bugariti, koji znači naricati, o čemu žalobno pjevati. Bugarštica je prema tome pjesma u kojoj se naricalo i plakalo za kakvom nesrećom.⁶⁴

U Istri *bugariti* znači pjevati žalobnu pjesmu. O tome imamo i potvrdu u *Pričici* o Lovranu Matka Laginje. On kaže: „Pak i danas čuješ staru majku kako uz kolijevku kćerkinog čedašca popijeva kakovu uspavanku, a pjeva kao da plače i moli u isti čas. Žalobni su naši napjevi, kao što nam je žalostan javni život“. A u pjesmi fra Celigoja koju prilaže svojoj *Pričici* stoji:

Odpret oće sve botilje
Lovru na čast će napiti
I z Maricun bugariti.⁶⁵

Bugarštica kao narodna pjesma, čini se, oduvijek je imala bogate korelacije s umjetničkim, artificijelnim književnim ispisom.⁶⁶ U tom kontekstu valja istaći da bugarštice nisu ni danas mrtva prošlost. Tako Josip Kekez u posljednjem poglavlju svoje zbirke bugarštica uvrštava i književnoumjetničke ostvaraje bugarštice. Uz pjesme Augusta Šenoa,

⁶⁴ Usp. Bošković-Stulli, Maja, *Od bugarštice do svakidašnjice*, Konzor, Zagreb, 2005. Autorica opširno elaborira etimologiju i etiologiju bugarštice kao naziva i vrste narodne pjesme, str. 5–58.

⁶⁵ Laginja, Matko, nav. dj., str. 96 i 101.

⁶⁶ To potvrđuje već i činjenica da su narodne bugarštice prvi zapisali upravo hrvatski pjesnici. Najprije je to učinio Hvaranin Petar Hektorović u svom slavnom *Ribanju i ribarskom prigovaranju* iz 1555. godine. On je ondje zabilježio čak dvije bugarštice. Potom je 1614. Juraj Baraković u svojoj *Vili Slovinki* iz 1614. zabilježio jednu bugaršćicu (poznata *Majka Margarita*). U drugoj polovici 17. stoljeća i grof Petar Zrinski, također pjesnik, zabilježio je jednu bugaršćicu.

Silvija Strahimira Kranjčevića, Vladimira Nazora nalazi se i Polićeva pjesma. To nisu, kako ističe Maja Bošković-Stulli, bugarštice u užem značenju, no odjeci bugarštice u metru, pripjevu, stilu, duhu ili tek u nazivu traju postojano u tim pjesmama, u drugačijemu modernijemu liku.⁶⁷

I na kraju ovoga čitanja književnog lica Lovrana – dramski finale.⁶⁸ Naime najveći čakavski pjesnik Liburnije Drago Gervais napisao je i poznatu tragikomediju *Karolina Riječka*. Tu tragikomediju Gervais je napisao 1952. godine te je iste godine premijerno izvedena u Narodnom kazalištu „Ivan Zajc“ (tako se tada zvalo riječko kazalište), a istoga dana (27. rujna) i u Mestnom gledališću u Ljubljani. Riječ je o svojevrsnu presedanu da se premijera istog dramskog djela izvede iste večeri u dva kazališta.

Među licima (*dramatis personae*) koja sudjeluju u dramskoj radnji jest i Andrija Belinić, suprug Karoline Belinić, protagonistkinje u tragikomediji.

Andrija Belinić, kao uostalom i većina dramskih lica u toj Gervaisovoj tragikomediji, zapravo je povijesna ličnost (dakako, re-konstruirana Gervaisovom umjetničkom intervencijom). Belinić nas ovdje zanima jer je on Lovranac. Gervais ga prikazuje kao poslovnog čovjeka, zaokupljena svojom trgovinom i magazinima u riječkoj luci, skućena u svojim životnim obzorima: „Andrija Belinić, riječki trgovac, primitivan i neinteligentan. Rodom je iz okolice Lovrana, došao je na Rijeku kao mlad seljačić, a jedini mu je cilj, pošto se obogatio, da postane riječki građanin i gradski vijećnik – konžiljer.“⁶⁹ Njegova je supruga

⁶⁷ Bošković-Stulli, Maja, nav. dj., str. 58. Riječ je o knjizi Josipa Kekeza, *Bugaršćice. Starinske hrvatske narodne pjesme*, treće, izmijenjeno izdanje, Organizator, Zagreb, 2000. Uz to valja ovdje istaći da je Polićeva „Bugarštica“ već niz godina uvrštena kao programski naslov u nastavi književnosti za osnovne škole – vidjeti u: Skok, Joža – Diklić, Zvonimir, *Žetva riječi 7*, hrvatska čitanka za 7. razred osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 198.

⁶⁸ U tom dramskom kontekstu ističemo jednu epizodu o dramskom životu Lovranaca. Naime Viktor Car Emin svjedoči nam o prikazivanju svoje drame *Zimsko sunce* na Sušaku 1903. godine. Kaže Emin: „Za tu zgodu ‘Hrvatsko-ugarsko društvo’ stavilo je općinstvu Lovrana, Opatije i Voloskoga na raspolaganje jedan svoj parobrod. Vrijeme proljetno, lijepo, more mirno, što je pridonijelo, te su one večeri mnogi naši iz Istočne Istre prihvatili priliku da se odvezu na Rijeku. Dramu su, što su bolje mogli, izveli članovi neke kazališne putujuće družine“. Poslije predstave, kaže Emin, „prišao mi je i moj Lovranac, kapetan Peršić, da mi se i on, što se u nas kaže, ‘naraduje’. ‘Bilo je lepo, proprio bello’ – govorio je kapetan, stežući mi ruku. Čovjek vremenit, potomak stare lovranske ‘patricijske’ porodice“. U: Car Emin, Viktor, *Iz mog života*, Rad JAZU, knj. 301, Zagreb, 1955., str. 67.

⁶⁹ Gervais, Drago, „Karolina Riječka. Varijacija na jednu historijsku temu“, „Prvi čin“, u: Gervais, Drago, *Moja zemlja. Izbor iz djela*, priredila Mirjana Strčić, edicija Istra kroz stoljeća, 1. kolo,

Karolina drukčijih nastojanja – sva u težnji za velikim zbivanjima, širinom života, strastima... I to joj se ostvaruje te ona sudjeluje u obrani rodnoa grada Rijeke od britanske eskadre koja je odlučila bombardirati grad (luku). Karolina, odlučeno je, treba otići na neprijateljski brod i nagovoriti britanskog admirala na promjenu odluke, odnosno da poštedi Rijeku.

No za taj Karolinin čin treba privoljeti i njezina muža, Lovranca Andriju Belinića. Nagovaraju ga da pristane tako što mu navode kako je već bilo takvih slučajeva u historiji kada su „žene spasile svoju domovinu od propasti tako da su posjetile neprijateljske komandante.....Sjetite se Judite i grofice Walewske! [...] Judita je spasila Betuliju od Holoferna, grofica Walewska Poljsku od Napoleona.“

Belinić na to priupita: „A što su im dale – tom Holofernu i Holorvagu?“. Na to pitanje Terzy („advokat i notar, povisok, suh, lukav i zloban“), „nagnuo se nad Belinića, mefistofelski: Zna se!“.

Belinić skoči: „Ha, tu smo! Sad razumijem! To kao da Karolina ide onom vragu od engleskog admirala, pa da..... Orko šu ladro, toga neće biti dok sam ja živ, pa makar porušili cijelu Rijeku. Ja ne trebam nikakve Judite, ni Walewske u kući, ja sam pošten čovjek i ne prodajem svoju ženu. A, čujte, šjor notar, da li su ove dvije beštije imale muževe?“

Terzy odvrati: „ Sigurno.“ Na to će Belinić: „ I oni ništa – pristali?“

Terzy: „Kad se radi o spasu domovine.“

Belinić će: „Ali, kad su oni pristali, Belinić neće. Belinić je Lovranac.“⁷⁰

Ipak, Belinić na kraju pristaje, uspjeli su ga nagovoriti kad mu je predočeno da će ostati bez svoje trgovine. Dakle ipak je prodao na neki način svoju Karolinu. Na kraju te povijesne epizode, kako svjedoči historija, a ne književnost, upravo je Andrija Belinić, kao zapovjednik narodne garde dobio priznanje, odnosno postao je riječki patricij. Karolina, iako je pisala molbe austrijskome caru, nije dobila ništa. No u Gervaisovoj verziji upravo je Karolina heroina do kraja, što joj priznaje i austrijski general u finalu tragikomedije.⁷¹

knj. 6, Čakavski sabor, Pula – Otokar Keršovani, Rijeka – Istarska naklada, Pula – Edit, Rijeka, Pula – Rijeka, 1979., str. 96.

⁷⁰ Isto, str. 123.

⁷¹ Usp. Jurdana, Vjekoslava, *Povijest kao sudbina. Život i stvaralaštvo Drage Gervaisa*, str. 253.

Zaključak

U ovom iščitavanju književn(ičk)og lica Lovrana naveli smo mnoge književn(ičk)e zapise, ali i (auto)biografije književnika vezanih za Lovran.

Cijeli taj ispis, zahvaćen (i) u onom širem književn(ičk)om smislu, pruža nam obilje argumenata kada tvrdimo da lovranski književn(ičk)i profil postoji i, štoviše, usudujemo se tvrditi da on i dalje egzistira u novijim i suvremenim književn(ičk)im intervencijama (osobito čakavskima), što ostavlja prostora za daljnja istraživanja.

U re-konstruiranom lovranskom književnom licu moguće je prepoznati ova obilježja kao njegove prepoznatljive sastavnice:

- motivika povezana s lovranskom floristikom i fitokulturom u širem smislu: koprivić/ladonja kao središnji takav motiv⁷², pejzažno-arhitekturna motivika (toponimi, kula, Stari grad...)
- tematika, osobito povezana s političkim i društvenim prilikama u borbi za slobodu i samobitnost.

No permanentno se javljaju i sadržaji iz svakodnevnog života, kao i intimne (ljubavne) preokupacije.

Na formalnome planu uočava se velika nazočnost putopisne proze, no zastupljeni su gotovo svi rodovi: poezija, proza (romani) i drama. I publicistika, kao i periodika, dio je lovranskog književnoga lica, a cjelokupnoj njegovoj slici pridonosi i narodno stvaralaštvo zabilježeno na području Lovrana/Lovranštine.

Sve to pokazuje da se kroz povijesni tijek – kroz stoljeća koja su prohujala – u Lovranu i o Lovranu pisalo te, štoviše, da je riječ o permanentnu procesu književne artikulacije lovranskoga užega i širega prostora.

Ta je artikulacija svakako bogatija nego što ovaj nacrt to može obuhvatiti. No namjera je bila zacrtati (barem) one neuralgične točke koje signaliziraju postojanje bogata i raznolika stvaralaštva u Lovranu i o Lovranu.

Kamenčice toga mozaika valja i dalje slagati.

⁷² Jer, ne zaboravimo, u Lovranu su upravo pod ladonjom (stablom – starcem) još u XV. stoljeću zasjedali župan i gradski suci, a krošnja je toga stabla svojom starodrevnošću pribavljala njihovim odlukama snagu i valjanost. A 25. VII. 1438. riječki kancelar Antonio di Francesco de Reno bilježi u svoju knjigu presudu koju su „pod drvetom pred vratima Lovrana (sub arbore ante portam Laurane) izrekli Nikola Rajntaler, lovranski kapetan, lovranski župani Petar Čiković, Juraj Krizmanić i drugi.“ Usp. Ekl, Vanda, nav. dj., str. 193.; Margetić, Lujo, nav. dj., str. 56.

Literatura

Djela

1. Car Emin, Viktor, *Pusto ognjište: pripovijest iz istarskog života*, Matica hrvatska, Zagreb, 1900.
2. Car Emin, Viktor, *Usahlo vrelo. Pripovijest*, Matica hrvatska, Zagreb, 1904.
3. Car Emin, Viktor, *Iz mog života*, Rad JAZU, knj. 301, Zagreb, 1955.
4. Car Emin, Viktor, „Autobiografija“, u: Donat, Branimir (prir.), *Lujo Vojnović, Ante Dukić, Rikard Katalinić Jeretov, Niko Andrijašević, Viktor Car Emin. Izabrana djela*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 63/1, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1981.
5. Car Emin, Viktor, *Presječeni puti: historijski roman*, uredio Josip Bratulić, edicija Istra kroz stoljeća, 5. kolo, knj. 25, Čakavski sabor, Pula – Istarska naklada, Pula – Otokar Keršovani, Rijeka – Edit, Rijeka – Centro di ricerche storiche, Rovinj – IKRO Mladost, Zagreb, Pula – Rijeka, 1984.
6. Car Emin, Viktor: „Lovranske pačuharije“, *Naša sloga*, br. 35, 1896. Objavljeno na: „INO – Istarske novine online“, http://www.ino.com.hr/data/nasa_sloga/1896/35.pdf, zadnji put mijenjano 2008., preuzeto 19. prosinca 2009.
7. Cigančić, Andrija, *Lovranske ljubavne pjesme iz 1738. godine*, za tisak pripradio, uredio, transkribirao i pogovor napisao dr. Milorad Stojević, Libellus, Crikvenica, 1997.
8. Gervais, Drago, „Karolina Riječka. Varijacija na jednu historijsku temu“, „Prvi čin“, u: Gervais, Drago, *Moja zemlja. Izbor iz djela*, priredila Mirjana Strčić, edicija Istra kroz stoljeća, 1. kolo, knj. 6, Čakavski sabor, Pula – Otokar Keršovani, Rijeka – Istarska naklada, Pula – Edit, Rijeka, Pula – Rijeka, 1979.
9. Grbić, Saša, *Istria glagoljušta*, Ceres, Zagreb, 2005.
10. Hirc, Dragutin, *Hrvatsko primorje. Slike, opisi i putopisi, ilustrirao Vaclav Anderle*, Tisak i naklada Knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb, 1891. Pretisak: Tiskara Rijeka, Rijeka, 1993.
11. *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocima, preštampane iz „Naše sloge“ potporom „Matice hrvatske“*, Tisk. Sinovah K. Amati-Uprav. „N. Sloge“ izd., u Trstu 1880. Ponovljeno izdanje priredila Tanja Perić-Polonijo, Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“, Pazin, 1997.
12. Kurelac, Fran, *Runje i pahuljice. Pesni porugljive i pastirske ponajveć Dubrovačke. Skupio ih iz rukopisov starijih i novljih te ih*

kděkud tumačio Fran Kurelac stanom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi. U Zagrebu, 1866–1868, Pismeni Dragutina Albrechta, 1868.

13. Laginja, Matko, „Istarske pričice“, u: Laginja, Matko, *Književna djela i rasprave*, priredili Mirjana i Petar Strčić, edicija Istra kroz stoljeća, 4. kolo, knj. 23, Čakavski sabor, Pula – Istarska naklada, Pula – Otokar Keršovani, Rijeka – Liburnija, Rijeka – Edit, Rijeka – Centro di ricerche storiche, Rovinj – IKRO Mladost, Zagreb, Pula – Rijeka, 1983.
14. Laginja, Matko, *Što imamo u Istri. Istarske pričice*, pretisak, Consilium, Zagreb, 1994.
15. Nazor, Vladimir, „Istarski gradovi“, u: Nazor, Vladimir, *Istarske teme. Knjiga prva*, uredio Nedjeljko Mihanović, edicija Istra kroz stoljeća, 5. kolo, knj. 27, Čakavski sabor, Pula – Istarska naklada, Pula – Otokar Keršovani, Opatija – Edit, Rijeka – Centro di ricerche storiche, Rovinj – IKRO Mladost, Zagreb, Pula – Rijeka, 1984.
16. Polić, Nikola, *Pjesme. Sabrana djela Nikole Polića III*, uredio dr. Vinko Antić, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1991.
17. Rojnić, Ante (ur.), *V. C. Emin, Djela*, knjiga II, Zora, Zagreb, 1956.

Knjige

1. Bošković-Stulli, Maja, *Od bugarštice do svakidašnjice*, Konzor, Zagreb, 2005.
2. Fučić, Branko, *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU, vol. 57, Zagreb, 1982.
3. Jurdana, Vjekoslava, *Povijest kao sudbina. Život i stvaralaštvo Drage Gervaisa*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2009.
4. Kekez, Josip, *Bugaršćice. Starinske hrvatske narodne pjesme*, treće, izmijenjeno izdanje, Organizator, Zagreb, 2000.
5. Križman, Mate (prir.), *Antička svjedočanstva o Istri*, edicija Istra kroz stoljeća, 1. kolo, knj. 1, Čakavski sabor, Pula – Otokar Keršovani, Rijeka – Istarska naklada, Pula – Edit, Rijeka, Pula – Rijeka, 1979.
6. Skok, Joža – Diklić, Zvonimir, *Žetva riječi 7*, hrvatska čitanka za 7. razred osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
7. Stojević, Milorad, *Tekstova cca 20. Studije, ogledi i kritički tekstovi*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2006.
8. Strčić, Mirjana – Strčić, Petar, *Hrvatski istarski trolist. Laginja, Mandić i Spinčić*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1996.

Periodika

1. Ekl, Vanda, „Iz lovranskoga srednjovjekovlja“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 193–201.
2. Gilić, Stanislav, „Obalni toponimi u Lovranštini“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 139–143.
3. Gotthardi-Pavlovsky, Beata, „Lovranština – ruralni prostor i sadržaji“, *Liburnijske teme*, knj. 6, str. 147–161.
4. Horvat, Josip, „Roman o Petru Kružiću. Presječeni puti – novo djelo Viktora Cara Emina“, *Jutarnji list*, god. XXVII, br. 9484, 23. VI. 1938.
5. Jurdana, Vjekoslava, „Tematika mora u tri romana hrvatske književnosti: *Začuđeni svatovi* Eugena Kumičića, *Posljednji Stipančići* Vjenceslava Novaka i *Pusto ognjište* Viktora Cara Emina“, *Senjski zbornik*, god. 29, 2002., str. 255–268.
6. Kukuljević-Sakcinski, Ivan, „Ljubavne pjesme nepoznata Lovranina. Priobćio I. K. S.“, *Vienac*, br. 7, 1879., str. 106.
7. Margetić, Lujo, „Povijesno-pravni aspekti Lovrana“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 55–57.
8. Milčetić, Ivan, „Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocih, preštampane iz ‘Naše sloge’ podporom ‘Matice hrvatske’. U Trstu 1880. str. 390 u VIII. Ciena 1 for.“, *Vienac*, br. 32, 33, 34, 1880.
9. Miletić, Cvjetana, „Dven hćeran otac. Štorija o Viktoru Caru Eminu“, *Sušačka revija*, god. XVII, br. 68, 2009., str. 31–38.
10. Nikočević, Lidija, „Tradicijska prehrana u Lovranštini“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 165–181.
11. Sila, Zdenko, „Pejzaži i vegetacija Lovranštine“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 35–45.
12. Strčić, Mirjana, „Viktor Car Emin i Rikard Katalinić Jeretov u preporodnom pokretu istarskih Hrvata“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 81–93.
13. Viškanić, Damir, „Dvije glagoljske isprave iz Lovrana (XVI. st.)“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, svezak XXXIX, Rijeka, 1997., str. 3–29.

Internet

1. Općina Lovran, „Povijest Lovrana“, <http://www.opcinalovran.hr/povijest.asp>, zadnji put mijenjano 2006., preuzeto 19. prosinca 2009.
2. Car Emin, Viktor, „Usahlo vrelo“, *Internet Archive*, <http://www>.

archive.org/details/usahlovreloprp00emingoog, preuzeto 10. ožujka 2010.

SUMMARY

Literary face of Lovran

This work outlines the thesis about permanent literal production of Lovran and from Lovran. Considering this goal different literary works are presented and analyzed, in chronological manner, texts and notes considered in wider, cultural understanding of literary notes, but which are thematically connected with Lovran and Lovranština. Additionally, names are listed of the authors who wrote about Lovran or from Lovran.

The author of this essay re-constructions literary face of Lovran, showing its content, motives as well as form. It is about continuous discursive literally - (artistic) experience of Lovran and Lovranština, which is in this work analyzed from Antics till the middle of the 20th century.

Key words: *Lovran, literature, content, form, motives*